

Het Putterbos

Het Putterbos en wijdere omgeving

Het Putterbos is beeldbepalend voor Putten, naast de landgoederen, Putterpolder en de randmeerkust: 'waar groen de kleur bepaalt'. Het is niet zomaar een bos, maar een vele eeuwen oud malenbos (maalschap), net als het Speulder- en Sprielderbos, het Elspeter bos (zie Veen et al, 2017), het Vierhouder bos en het Gortelse bos. Het waren gemeenschappelijke eigendommen. Daaraan kwam in de 19^e eeuw een eind, zij het dat ze (deels) eerst nog bijeen gehouden werden als NV's.

Rond 1870 waren de malenbossen de belangrijkste bosrestanten, te midden van uitgestrekte heide- en stuifzandgebieden (Ten Houten de Lange, 1977, kaartbijlage 3). Je zou denken dat die bossen al ca 10.000 jaar ononderbroken bestaan, sinds de laatste ijstijd, maar dat ligt anders, gezien de aanwezigheid van oude ontginningen (Celtic Fields e.d.; Jager & Smit, 2011). Wel zijn het de oudste van de huidige bossen; de meeste andere zijn heide- en stuifzandbebossingen van minder dan 150 jaar oud, waar het bos eerder verdwenen was. Ook liggen de malenbossen op betere grond: opgestuwde rivierafzettingen met plaatselijk leem.

Bij Ten Houten de Lange (1977, kaartbijlage 6), is het hele bosgebied tussen Putten, Speuld en Garderen aangegeven als één complex van 'vanuit de middeleeuwen beschermde en beheerde gemeenschapsbossen (malebossen)'. De huidige verschijningsvorm verschilt wel van die van vroeger. Van Kemenade et al (2019) vermelden dat in de 18e en 19e eeuw een deel is omgezet in eikenhakhout (red.: bos met lage eikenbomen die regelmatig worden afgezaagd). Daarvoor zou 'middenbos' aanwezig zijn geweest (red.: hakhout met

overstaanders; overstaanders zijn achterblijvende bomen na uitgebreide kap die als zaadbron dienen t.b.v. bosverjonging). En de laatste pakweg 150 jaar is er veel omgezet in naaldbos. En waar nu beukenbos is, was 100 jaar geleden het aandeel eiken veel groter.

Het bos: algemene indruk

Het Putterbos is een prachtig bos. Het is een soort uitkapbos (verspreide kap per boom), maar ca. driekwart eeuw geleden moet er veel kaalkap zijn geweest: voor, tijdens en/of na de oorlog. Vooral waar nu naaldbos is. *De Graaf (2016)* noemt inderdaad de kap van een groot stuk Putterbos op last van de bezetter. Als je jaarringen telt van gevelde douglas, kom je ook op een leeftijd van ca. 75 jaar.

Het beheer is best goed en leidt tot een mooi bosbeeld. Voor de natuur is het echter niet optimaal. Zo is er zo goed als geen staand en liggend dood hout (van belang voor paddenstoelen, insecten, vogels - zie themanr. *Nederlands Bosbouw tijdschrift 1983*). Takken worden versnipperd. Ook is het er druk en lawaaiig (zagen, versnipperen) en honden lopen er los en auto's kunnen overal komen.

Het Putterbos is grotendeels oud beukenbos, met verspreid stukken douglas en grove den, soms lariks, die geleidelijk weer de kant van loofbos op gaan. Er is geen kaalkap, wel forse dunning en uitkap en wat schermkap van douglas. Ondanks de verschillen tussen loof- en naaldbos zijn de overgangen geleidelijk en grillig van vorm, wat het gevoel van een *eenheid* van het bos ten goede komt.

Natuurwaarden

Uit onderzoek in het Speulder- en Sprielderbos (*Barkman en Reijnders & Reijnders, 1969*) weten we dat deze bossen belangrijk zijn voor mossen en korstmossen op oude en kromme bomen en op dode en omgevallen bomen. Barkman noemt het Speulder- en Sprielderbos het rijkst aan epifyten van de eiken- en beukenbossen in ons land (red.: epifyten zijn organismen die op levende planten groeien zonder hieraan voedingsstoffen te onttrekken).

Schuine stammen zijn veel rijker dan rechte, door allerlei verschillende in vochtigheid. *Reijnders & Reijnders* noemen 68 soorten korstmossen. Ook noemen zij 14 soorten en ondersoorten van baardmossen (usnea's). Het deels vergelijkbare Putterbos wordt niet door hen behandeld, maar wel wordt gezegd dat het armer is doordat het meer aan de westenwinden is blootgesteld.

De fauna van het Putterbos is niet optimaal, mede door de drukte. Wel hoor of zie je vaak grote bonte spechten en boomklevers, soms een kleine bonte, zie je vaak een buizerd en af en toe de grote lijster en af en toe komt een raaf over, soms een hele groep. Ook roept en broedt de bosuil hier of in de naaste omgeving. Zo ook de holenduif. De zwarte specht zie je echter zelden of nooit; daarvoor zal het te onrustig zijn.

Sporen van wroeten en baden van zwijnen waren in 2021 talrijk maar zijn na het forse afschot van de vorige winter schaars geworden. Dat afschot (bijna 8000 op de Veluwe) werd nodig gevonden ondermeer vanwege de slechte voedselsituatie (slecht mastjaar)(red.: een mastjaar is een jaar waarin bomen en planten veel meer vrucht dragen dan gemiddeld). Je zag in 2022 wel veel beukjes van 2021 of eerder (in 2021 vele duizenden kiemplanten), maar niets van 2022. Er waren dus weinig beukenootjes te eten voor de dieren.

De vegetatie is soortenarm, zoals in de meeste Veluwe bossen, maar aanwezigheid van wintereik of bastaardeik (SBB-deel), groot heksenkruid (Grieteweg en Postweg) en witte klaverzuring zijn het noemen waard. Ook hazelaar komt sporadisch voor.

Het oude beukenbos is rijk aan hulst, wat kenmerkend is voor het beukeneikenbos. Opvallend is ook de massale uitbreiding van jonge esdoorns langs de Wilhelminalaan en de Driewegenweg. Dat komt o.m. door de aanwezigheid van zaadbomen in de laanbeplanting.

Tegenover de oude boswachterswoning is een soort kaalkap, eigenlijk schermkap (red.: kap met gedeeltelijk behoud oude opstand om jonge aanplant te beschermen). Daar vind je nog ca. 25 douglassparren op ca. 1 ha). Hier is veel verjonging van beuk en hulst en ook massale groei van bramen. Dat laatste wijst op een flinke stikstofneerslag. In donker bos krijgt braam geen kans.

Gebruik van het bos en zorgpunten

Het bos wordt gebruikt voor de verkoop van zaaghout (naaldhout) en brandhout (loofhout). En natuurlijk door talloze inwoners die het bos als wandelgebied, hondenuitlaatgebied of voor natuurbeleving gebruiken. Er zijn ook zorgpunten: de brandhoutwinning in het beukenbos met lawaai, drukte en auto's bij het verzagen, afwezigheid van (staand en liggend) dood stamhout, versnipperen van takken, snel weghalen van omgewaaide bomen, egaliseren van kluiten van omgewaaide bomen, ca. 200 ha hondenlosloopgebied (incl. SBB-deel) en overal toegang voor auto's.

In het Putterbos wordt meestal uitkap gepleegd, dus geen kaalkap. Dat geldt zowel voor het loofbos als het naaldbos. Het houdt het bosklimaat in stand en begunstigt loofhout boven naaldhout. Het effect verschilt tussen oud loofbos, dennenbos en douglasbos. Het naaldhout wordt in rechte stukken gezaagd en op vrachtwagens afgevoerd. Het uitslepen naar de weg laat flinke sporen achter.

Het loofhout wordt per boom verkocht aan particulieren. Eerst worden verspreid stammen gekapt en naar de weg gesleept door vakmensen. Daar worden ze tot hardhout verzaagd door de kopers en afgevoerd. Het davert dan maanden van het gezaag, gevolgd door versnippering van de takken door personeel. Na maart is het weer rustig. Tot nu toe is het winterseizoen 2022-2023 ook veel rustiger.

Het Staatsbosbeheer (SBB)-deel van het oude loofbos kent nu een nietsdoenbeheer (zelfregulatie). Het is rijk aan dood hout. Het bos is nog dicht en donker, behalve in en rond gaten met windworp en windbreuk (red.: windworp is het omwaaien van een boom met wortel en al, windbreuk doelt op door wind afgerukte takken of gebroken stammen).

In grotere stukken dicht bos van het Speulder- en Sprielderbos, worden beuken die rondom eiken staan geringd (red.: dat is het diep genoeg afschillen van een strook rondom de stam, zodat de sapstroom onderbroken wordt, de boom sterft hierdoor geleidelijk af). De eiken krijgen zo meer ruimte en worden niet meer door de beuken verdrongen.

SBB-deel van het oude loofbos, rijk aan dood hout

Ook worden daar stukken bos tijdelijk uitgerasterd t.b.v. de bosverjonging. Daarmee worden edelherten geweerd, die anders de jonge loofboompjes zouden wegvreten.

Wanneer oud worden van bomen, houtwinning, windworp en windbreuk alsook verjonging in evenwicht zijn, kan het oude loofbos voortbestaan, zij het bijna zonder dood hout. De vorige winter zagen we m.i. een toename van de kap en door de brandstofcrisis dreigde dit nog veel meer toe te nemen. Dat was de aanleiding voor het schrijven van dit stuk. Gelukkig viel het deze winter mee.

Er dreigde dus een toename van de brandhoutverkoop. En dat betreft bijna altijd hout van oude beuken uit het 'dansende bomenbos'. Dat bos is a.h.w. een visitekaartje van Putten. Het is binnen Natura2000 als boshabitat ('beukeneikenbos met hulst') ook nog eens extra beschermd, meer dan de meeste andere bossen. Dat oude beukenbos beslaat hooguit nog de helft van het Putterbos. Oude beuken zijn belangrijk voor allerlei insecten e.a. organismen die daarvan afhankelijk zijn.

Ook het loofhout in naaldbos zou gespaard moeten blijven. Dat gebeurt ook al. Dat wordt daar dan het nieuwe bos. Kleine gaten maken in het beukenbos is op zich niet slecht. Daar verjongt het beukenbos. Maar dat moet kleinschalig en geleidelijk, om het bos zo oud mogelijk te laten worden.

Eind januari dit jaar (2023) legde de provincie vier herstelprogramma's voor de Veluwe natuur ter inzage voor de inspraak. Eén daarvan gaat over bossen en i.h.b. over oude loofbossen. Zie:

<https://www.gelderland.nl/themas/natuur/gelderse-natuurgebieden/veluwe/herstelprogrammasveluwe>

Omvang van het Putterbos en zijn onderdelen

Het huidige Putterbos, tussen de bebouwde kom en de Julianalaan, omvat 88 ha. Het is een restant van een vroeger veel groter complex. Het voormalige malenbos is sinds 1987 in bezit bij dhr. Struik (van landgoed Bijstein) (*De Graaf, 2016*). Er liggen ook stukken particulier bos, dat er een eenheid mee vormt. Vroeger liep het bos door tot de Laak (grens Putten-Ermelo) en was ca. 3,5 keer zo groot. Mw. Hacke-Oudemans noemt in haar boek 'Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe..' (1969) voor het Putterbos een oppervlakte van ca. 315 ha.

De Graaf in 'Putters en Puttenaren' (2016) spreekt van 285 ha in 1956 in bezit van Putterbosch BV, waarvan in 1980 ca. 200 ha verkocht is aan het Staatsbosbeheer en in 1987 de resterende 88 ha aan dhr. Struik. Het SBB rekent zijn deel nu tot het Speulder- en Sprielderbos.

Beleving

In het oude 'boombos' (een term die vroeger gebruikt werd voor bos met opkomend loofhout), zowel van Putterbosch BV als van het SBB, is een fantastische variatie aan boomvormen aanwezig. Ook vergroeien stammen en gaan weer bochtig uiteen, in talloze variaties. Het wordt, net als andere boombossen, niet voor niets het 'dansende bomenbos' genoemd. In de winter is dat het mooist te zien. Ook de verschillen in lichtval en kleur van de stammen komen dan goed naar voren. In april-mei is het bos door ontluikend groen ook schitterend en bijna elke dag weer anders. In oktober-november is het een goudpaleis. De verspreid liggende grafheuvels, sommigen heel groot, geven nog een extra dimensie aan dit alles.

In het Putterbos ligt en staat weinig dood hout, maar het bos van SBB, achter de Julianalaan, ligt en staat er vol mee. Daar staan ook afgebroken en uitgescheurde beuken met grote op de grond gevallen delen. Bij Putterbosch BV wordt zulk hout meteen afgevoerd als brandhout.

In het Putterbos staan talloze jonge beukjes. De kiembladen zijn donkergroen. In kleine gaten en aan randen, waar meer licht valt, kunnen ze doorgroeien. Elders blijven ze klein of verdwijnen ze. Het jaar ná kieming komt alleen lichtgroen blad tevoorschijn. Ook buiten de gaten kiemen veel beukjes maar die groeien meestal niet door, zolang het bos donker is.

In 2021 waren er vele duizenden kiemplanten; in 2022 zag ik er niet één. Wel zie je kiemplanten van 2021 doorgroeien., maar nu met lichtgroen blad. Verbazend dat er zoveel beukjes de hoge zwijnenstand van begin 2021 hebben overleefd. In het loofbos van het SBB zijn jonge beukjes veel minder talrijk, maar naarmate er door storm meer gaten vallen, zal dat wel toenemen.

Op beuken zijn fraaie mospatronen te zien en bij regen verrassende stroombanen. Regelmatig wordt door waterstromen grind en zand aan de stamvoet bloot gespoeld. Hoe krommer de boom, hoe meer variatie in nat en droog. Dat is weer goed voor mossen en korstmossen.

De kronkelige schaduw van een beuk op een grafheuvel

Na storm zie je windworp (omgeblazen bomen), afgebroken bomen (vaak op ca. 4-5 m hoogte afgeknapt) en uitgescheurde delen van bomen, bijna altijd beuken. Het breukvlak heeft in het midden vaak een driehoekig stuk schors, met twee uitgescheurde 'oortjes' aan weerszijden. Zulke plekken noemt men 'plakoksels'. Bij afbreken kan de stam ook meters lang uitscheuren.

Slot

Bij de eerste publicatie van dit artikel in *Natuurlijk Putten* (SNMP, najaar 2022) zaten we vlak voor het brandhoutseizoen. En dat in een energiecrisis. De vraag kan toenemen, net als in Duitsland en Tsjechië. Het oude beukenbos is deels ijz aan het worden en verdient bescherming. Aanbevolen moet daarom worden het brandhout alleen nog uit geplante beukenbos met rechte stammen te halen. Ook zou het verzagen buiten het bos moeten plaatsvinden en het versnipperen achterwege moeten blijven. Dan kan de rust wederkeren. Gelukkig is men deze winter terughoudend en was het vellen begin februari nog niet begonnen.

Gerard van Dijk

Overgenomen uit 'Natuurlijk Putten' met toestemming van de redactie en de auteur, geactualiseerd en ingekort februari 2023

Literatuur

- Barkman, J.J., 1969.** De epifytenvegetatie van Speulder- en Sprielderbosch, in Hacke-Oudemans (1969); tevens Mededeling Biologisch Station Wijster no. 146;
- Graaf, E. de, 2016.** Pieter Kieft, boswachter, in: B. Paasman et al, 2016: Putters en Puttenaren, Spitwerk, Amersfoort;
- Hacke-Oudemans, J., 1969.** Bijdragen tot de geschiedenis van de Veluwe en andere onderwerpen. Callenbach, Nijkerk;
- Houten de Lange, S.M. (red.), 1977.** Rapport van het Veluwe-onderzoek (RIN). Pudoc, Wageningen;
- Huid en Haar, 1983.** Themanummer 'Zoogdieren en bosstructuur';
- Huisman, G., 2001.** Gedenkboek 1000 jaar Putterbosch. Uitgeverij De Coerier, Putten;
- Jager, S. & R. Smit, 2011.** Archeologische parels van de Veluwe. KNNV-uitgeverij, Zeist;
- Kemenade, L. van & B. Maes, 2019.** Behoud groen erfgoed. Publicatie RCE, Amersfoort;
- Londo, G., 1991.** Natuurtechnisch bosbeheer. Reeks Natuurbeheer in Nederland, deel 4 (RIN). Pudoc, Wageningen;
- Nederlands Bosbouw tijdschrift, 1983.** Themanummer 'Dood hout in het bos';
- Reijnders, Th. m.m.v. W.J. Reijnders, 1969.** De epifytenvegetatie van het Speulder- en Sprielderbosch, in Hacke-Oudemans (1969); tevens RIVON-mededeling no. 307;
- Schaminee, J.H.J., 2009.** Europese Natuur in Nederland-Hoog Nederland-Natura 2000-gebieden. KNNV-uitgeverij, Zeist;
- Veen, P.H., B. Maes & E. van den Dool, 2017.** Het Elspeterbos. Uitgave Veen Ecology en Ecologisch Adviesbureau Maes;
- Vogeljaar, het, 1983.** Themanummer 'Vogels en bosstructuur';
- Werf, S. van der, 1991.** Bosgemeenschappen. Reeks Natuurbeheer in Nederland, deel 5. RIN. Pudoc, Wageningen.